

Da bi dali svjetlo, trebamo gorjeti: Brak i apostolski celibat (II)

Živjeti poput Krista, bilo u
braku ili celibatu, znači
prihvatiti novi način života koji
nam je dao Duh Sveti: plodnu
ljubav, čisto srce i sklonost
Božjem bogatstvu i brizi za one
kojima je potrebna, kao što nam
pokazuje Evandjelje.

17.06.2025.

Sredinom 50-ih godina 2. stoljeća, Svetonije piše da je car Klaudije "protjerao iz Rima sve Židove koji su neprestano stvarali nered na poticaj nekog koga su zvali Chrestus".[1] Iz perspektive rimskih vlasti, postojala je skupina motivirana nekim po imenu "Chrestus", za kojeg su pretpostavljali da je živ, iako su oni iz Jeruzalema inzistirali da je razapet: to su bili kršćani iz Judeje koji su možda putovali u glavni grad carstva kako bi naviještali život uskrslog Isusa. Razumjeli su da ova misija nije bila samo za dvanaest apostola već za sve Kristove učenike kroz sva vremena. Sveti Pavao podsjeća jednu od ranih zajednica: *Vi ste, očito, pismo Kristovo kojemu mi poslužismo, napisano ne crnilom, nego Duhom Boga živoga (2 Kor 3,3).* Svi su oni bili pozvani biti poruke drugima, poruke koje je napisao sam Krist.

U toj skupini mnogi su bili oženjeni, poput "stotnika Kornelija, koji je bio poslušan Božjoj volji i u čijem je domu Crkva bila dostupna poganima (Djela 10,24-48); Akvile i Priscile, koji su širili kršćanstvo u Korintu i Efezu i koji su surađivali u apostolatu svetog Pavla (Djela 18,1-26); Tabite, koja se iz ljubavi brinula za potrebe kršćana u Jopi (Djela 9,36)."[2] Mnogi drugi, međutim, nisu prihvatili brak iz raznih razloga, među njima i zato što su primili dar celibata, poziv da se i oni ujedine s tim aspektom Isusova života. Oko 200. godine, Galen, poznati poganski liječnik, prepričava da su "među njima žene i muškarci koji su se cijeli život suzdržavali od spolnog odnosa".[3] Istovremeno, sveti Justin svjedoči o istoj stvarnosti: "Mnogi muškarci i žene, sada u sedamdesetima, koji su kršćani od mladosti, ostaju djevci i djevice."[4] Postojalo je nešto u vrijednostima i životima tih kršćana - celibatnih ili

oženjenih, udovaca ili samaca - čega se i sam car bojao. Što je to bilo?

Živjeti pod novim zakonom

Idite i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga (Mt 28,19): tim riječima Isus šalje apostole - i nas danas - u svijet. Štoviše, dodao je da kamo god idu, neka uče ljude čuvati *sve što sam vam zapovjedio* (Mt 28,20). Da su stigli do cara Klaudija, te bi ga riječi uznemirile, jer je Isus Krist uspostavljao novi zakon koji je utjecao na svako područje, uključujući i njegovo vlastito. Kristova zapovijed, međutim, bila je vrlo drugačija od onoga što je mogao zamisliti: zakon učenika, način života koji ih je trebao razlikovati od drugih, bio je ljubiti kao što je sam Krist ljubio. Isus je ovaj jedinstveni zakon nazvao novom zapovijedi (Iv 13,34) i, na neki način, uvijek će biti

nov, jer nije lako naučiti ljubiti na ovaj način.

Oko nas postoje mnoge pjesme sirena koje nas pozivaju da živimo na sasvim drugačiji način i predamo se idolima, bilo unutarnjim ili vanjskim. Čak i u nama samima postoje napetosti, neuspjesi i strahovi koji postupno narušavaju naše samopoštovanje i dovode u pitanje našu sposobnost da volimo sebe kako nam Gospodin zapovijeda. Tko može voljeti Boga, sebe i bližnjega svoga kao što je to činio Isus?

Prihvatanje stvarnosti kakvu Bog voli, bez vraćanja zla za zlo, bez traženja pravde u vlastitom interesu, nastojanje da i mi možemo voljeti stvarnost, dio je poštivanja svega što je [On] zapovjedio (Mt 28,20). U svojim vjenčanjima, supružnici jedno drugome izjavljuju: "Uzimam te i predajem ti se... Obećavam da ću ti biti vjeran u dobru i zlu, u bolesti i

zdravlju. Ljubiti ću te i poštovati sve dane života svoga." Bog čini nešto slično s nama: obećava da s Njim možemo živjeti svaki dio stvarnosti. Čak i u najmračnijim trenucima (nesreće, bolesti, nepravde, nevjere i neuspjesi) možemo otkriti tajanstveno značenje, slabašno svjetlo. Uz njegovu pomoć možemo razumjeti kako sve stvari djeluju zajedno na dobro onih koji ljube Boga (Rim 8,28).

Blažena Guadalupe[5] rekla je da će biti "sretna gdje god budem potrebna"[6] kako bi provodila apostolat Opusa Dei, jer je znala da je svaka okolnost prikladna za življenje Isusove nove zapovijedi, njegovog novog zakona ljubavi koji poziva sve da žive po drugačijoj logici. Stoga se "njezin život uvelike proširio kada je postao dio božanskog plana. Guadalupe se prepustila Bogu da je vodi, s radošću i spontanošću, s jednog mjesta na drugo, s jednog

posla na drugi. Naš Gospodin ojačao je njezine sposobnosti i talente, obogatio njezinu osobnost i umnožio plodnost njezina života."[7] Životi svetaca podsjećaju nas što znači živjeti pod tom novom vlašću koja pobjeđuje sebičnost ljubavlju Krista utjelovljenom u kršćanima.

Poziv na duhovno očinstvo i majčinstvo

Slijedeći ovu logiku, možemo razumjeti kako su učenici počeli gledati ljude novim očima: više nisu vidjeli nacionalne ili bilo koje druge razlike, već su nastojali voljeti Židove, Samarijance, Galilejce, Rimljane, Grke i Perzijance, sve iz Božjeg milosrdnog srca. Oponašanje Isusa postupno ih je vodilo do razvoja očinskih i majčinskih srca: bili su pozvani prenositi novi život i rađati mnoge ljude u vjeri. Sveti Grgur Niski ističe da je razlog Isusovog celibata upravo taj što nije

došao na svijet da rodi djecu od krvi i mesa (usp. Iv 1,13), već da nam da nadnaravni život, rađajući nas kao djecu Božju.[8]

Svi kršćani, sljedbenici Isusa Krista, bez obzira jesu li samci ili u braku, pozvani su na ovo duhovno očinstvo ili majčinstvo. Živjeti ovu novu vrstu očinstva ili majčinstva najviša je misija svake osobe. Kao što Postanak naglašava poziv na fizičko očinstvo i majčinstvo (usp. Post 1,28), mogli bismo reći da su prvi učenici, nasljednici novog ljudskog roda od Uskrsnuća Gospodinova, bili pozvani na novo očinstvo i majčinstvo u Kristu.

Pišući svetom Josemariji, blažena Guadalupe često nije mogla sakriti svoju radost gledajući kako taj novi život raste u ljudima oko sebe, posebno u studentima doma u kojem je živjela: "Ponekad, kada vidimo koliko su svi sretni i vrijedni,

mislimo da je sve u redu i zaboravljamo da je naš posao ništa manje nego učiti ih da budu sveti tako što ćemo i sami biti sveti."[9]

Supružnici primaju ovu plodnost posebno kroz milost braka, ali ne samo tamo. Po Duhu Svetom i u drugim sakramentima primaju novo svjetlo i snagu da se brinu jedno za drugo i da odgajaju svoju djecu (kada god dođu), njegujući ih Božjim životom. Parovi koji nemaju djecu mogu otkriti ovu plodnost rasplamsavajući Božju ljubav u ljudima i mjestima koja možda nisu ni zamišljali. I isti Duh Sveti daje posebnu milost samcima ili onima koji su primili dar celibata: njime oponašaju Kristov život na poseban način na koji se brinu i daju duhovni život tolikim ljudima.

Marcelo Câmara[10] bio je supernumerarij Opusa Dei koji je preminuo u vrlo mladoj dobi, a

njegov život jasno ilustrira ovo duhovno očinstvo. Njegov prijatelj prepričava kako bi pokušavao razgovarati s Marcelom kad god bi se osjećao tužno: „Još jednom“, kaže ovaj prijatelj, prisjećajući se jednog od tih razgovora, „doživio sam isti osjećaj, kao da je Krist bio pokraj mene nekoliko trenutaka, ohrabrujući me u mojoj vjeri. Bio je to osjećaj neopisivog mira.“[11]

Studenti Artura Álvareza,[12] člana Opusa Dei, meksičkog inženjera i profesora, sjećaju se nečega sličnog. U pismu koje su mu napisali rekli su: „Pravi učitelj je netko tko, osim što obavlja svoje nastavne zadatke, svojim učenicima daje dio vlastitog bića, svoju životnu filozofiju i uvjerenja. Pohađajući vaša predavanja svakog jutra, vidjeli smo kako ste u svakoj aktivnosti osoba koja teži usavršavanju, traženju svetosti (...). Vi ste profesor koji će ostaviti trajan trag u našim životima.“[13]

Neophodno čišćenje srca

Tijekom Posljednje večere, Isus kaže apostolima: Čisti ste, iako odmah dodaje, misleći na Judu, ali ne svi vi (usp. Iv 13,10). Evo još jednog traga o ovom novom životu na koji poziva apostole: to je "čist", dosljedan način života, u skladu s Njim, pronalaženje u svom srcu najboljeg načina za ljubiti druge. Ovaj poziv je za sve, bez obzira na njihovo životno stanje. Sveti Josemaría je to dobro razumio, zbog čega je napisao: "Obećajem vam jednu knjigu - ako mi Bog pomogne - koja bi mogla imati ovaj naslov: «Celibat, brak, čistoća»." [14] Čistoća srca izvor je plodnosti za sve. Iako osnivač Opusa Dei nikada nije napisao tu knjigu, učio je da svatko može biti jednako blagoslovljen plodnošću ako pronađe izvor svog života u ljubavi prema Bogu i ljubavi prema drugima, u toj "novoj zapovijedi". Oženjenima bi rekao: "Bračnu postelju vidim kao

oltar." [15] A onima u celibatu:
"Žudnja za djecom?... Djece, mnogo
djece, i ostavit ćemo neizbrisiv trag
svjetla žrtvujući egoizam tijela." [16]

Možda možemo razumjeti "čistoću" o
kojoj Gospodin govori ako priču o
Judi promatramo iz malo više
perspektive. Njegovi uzvišeni planovi
i ambicije bili su pomiješani sa
svjetovnošću koje se nije htio odreći.
Na kraju, nije bio zadovoljan čak ni s
trideset srebrnjaka koje je sam
ispregovarao i na kraju je prezirao
sve ostalo što je imao: svoj novac,
svoje mjesto među apostolima, pa
čak i vlastiti život. Sve što kalja našu
čistoću srca u konačnici se otkriva
kao podla i razočaravajuća obmana.
Udaljava nas od naše istinske sreće.
Isusova iskušenja u pustinji rječita su
u tom pogledu: davao obećava kruh,
slavu i čast, a zapravo je
zainteresiran odvratiti Isusa od
ispunjenja božanskih planova. Davao
će nas zavesti nečim dobrim ako to

znači odvratiti nas od misije koja daje smisao našim životima.

Iskušenje ne leži toliko u "prisvajanju" određenih dobara, bilo malih ili velikih, već u tome što nas ta dobra zarobljavaju i sprječavaju da posvetimo svoje najbolje energije službi Bogu i drugima.

Čistoća srca kuje se duboko u duši, ali se očituje i izvana, često u malim gestama. U bračnom životu male geste su ključne, poput sjećanja na godišnjice, iznenađenja jedno za drugoga, pažnju za preferencije onog drugog itd. Alvire[17] to ilustriraju: „Paquita je često birala boje koje su se sviđale njezinom mužu kada je išla u kupovinu odjeće“ i „u kinu bi Tomás uvijek birao filmove za koje je znao da će joj se svidjeti“[18]. Ljudi u celibatu također pokazuju, riječima i stavovima, da su pozvani davati nadnaravni život i da Ljubav njihova života ima ime. Uče biti razumni prema svima i osjetljivi na potrebe

drugih, kao i ne slati kontradiktorne poruke koje bi mogle krivo predstaviti predanost njihovog života i intimnost. „Apostolski celibat“, piše Prelat Opusa Dei, „znači predati se Bogu nepodijeljenim srcem, to se mora primijetiti u duhu našeg predanog života, analogno životu bračne osobe, koja se ne može ponašati kao da nije dala obećanje vjernosti svom supružniku.“[19]

Krist je naše istinsko bogatstvo

"Čišćenje" o kojem Isus govori na Posljednjoj večeri uči nas još jednoj lekciji. Znamo da je Judin nedostatak čistoće bio posljedica, barem djelomično, njegove rastuće neuredne želje za bogatstvom (usp. Iv 12,6). Ne znamo točne iznose novca kojima je raspolagala grupa dvanaestorice. Možda to nije bilo veliko bogatstvo, ali imali su dovoljno da se uzdržavaju i pomognu

onima kojima je potrebno. Kad Isus kaže Judi: "Što ćeš učiniti, učini brzo", ostali su mislili da ga, budući da drži vrećicu s novcem, Isus moli da kupi što je potrebno za gozbu ili da nešto da siromašnima (usp. Iv 13,27-29). Ovo "čišćenje" na koje Gospodin poziva svoje apostole uključuje red u našem odnosu s materijalnim stvarima; to je snažan podsjetnik na to koliko je ključno vjerovati u Boga i stoga živjeti s uvjerenjem da su materijalna dobra namijenjena podržavanju naše duhovne misije.

Kad je poslao sedamdeset i dva učenika da naviještaju Kraljevstvo, kao i u mnogim drugim prilikama, Isus ih podsjeća da se ne opterećuju suvišnim stvarima, da ne gomilaju besmisleno i da se ne brinu previše za zemaljska dobra. Naša srca se lako mogu vezati za te sigurnosti, dopuštajući da slabo svjetlo Duha Svetoga bude zasjenjeno lažnim

sjajem pohlepe. Zato ne čudi vidjeti apostole, u ranim danima Crkve, kako velikodušno dijele dobra onima kojima su potrebna (Usp. *Dj* 4:34; 24:17; 1 *Kor* 16:1-4; *Gal* 2:10; i drugo) i uvijek, bez obzira na to jesu li imali bogatstvo ili ne, pokazujući pravi izvor svoje misije: *Srebra i zlata nemam*, rekao je sveti Petar paraliziranom čovjeku, *ali što imam, to ti dajem: U ime Isusa Krista Nazarećanina ustani i hodi!* (Usp. Djela 3,6). Kršćani uče ljubiti "u dobru i u zlu, u bolesti i u zdravlju"; neki žonglirajući s računima kako bi spojili kraj s krajem, drugi kreativno pronalazeći načine da svoje resurse stave u službu drugima. Alvire primjećuju da su postigli pravo "ekonomsko čudo"[20] uspješno podupirući obrazovanje sve svoje djece. Toni Zweifel,[21] švicarski numerarij Opusa Dei, pamti se kao netko tko je "vodio velikodušan i trijezan život";[22] ali to je bio zreo plod putovanja koje je započelo kada

je bio mladi profesionalac. Prije nego što je otkrio svoj poziv numerarija, posjedovao je sportski automobil, dar od oca kao nagradu za izvrstan studij inženjerstva.[23] Kad je prihvatio apostolski celibat, "ubrzo je jasno dao ocu do znanja da mu je potreban model automobila koji više odgovara njegovom načinu života i uspio ga je zamijeniti za nešto korisnije za studentski dom: Saab sa sedam sjedala"[24] što se pokazalo od velike pomoći za sve njih. Naučio je koristiti svoje resurse na način koji je ojačao njegovu misiju apostola.

Kada može birati, Isus odabire one u potrebi

Jedna prepoznatljiva osobina apostolovog načina života proizlazi iz onih koje smo već razmotrili. Spoznaja sebe kao apostola, učenje voljeti uvijek i svakoga poput Krista te život čistim srcem usidrenim u Božjim dobrima omogućuje čovjeku

da osjeti sklonost - poput Krista - prema onima koji su slabi i u potrebi. Doista, Isus liječi bolesne, hvali one jednostavnog srca, brine se za djecu i pokazuje suosjećanje prema grešnicima. Mogli bismo reći da, ako ima izbor, Isus preferira najslabije i najpotrebnije, one koji se osjećaju izgubljeno, obespravljeno i nezaštićeno. Kad učenici Ivana Krstitelja žele znati je li on Mesija, šalje im ovu poruku: "Pođite i javite Ivanu što ste čuli i vidjeli: Slijepi progledaju, hromi hode, gubavi se čiste, gluhi čuju, mrtvi ustaju, siromasima se navješćuje evanđelje. I blago onom tko se ne sablazni zbog mene." (Mt 11,4-5).

Zašto nas Isus upozorava na mogućnost da nas On sablazni? Možda zato što ljudi često imaju različite prioritete. Ljudsko srce opisano je kao "stroj preferiranja ili prezira",^[25] i u velikoj mjeri to je istina, jer smo skloni željeti ono što

nam se sviđa i odbacivati ono što nas smeta. Možda spontano gravitiramo prema onima koji nam koriste i distanciramo se od onih koji nam smetaju; tražimo "prvo mjesto" i spremni smo gaziti druge kako bismo postigli dobro.

Nasuprot tome, Gospodinovi učenici pozvani su biti oni koji, pročistivši svoja srca, naklonosti i osjetila, daju prioritet ljudima i područjima koja su najviše žedna Kristova života; dopuštaju si da ih impresionira ono što je blago Gospodinu.

Pedro Ballester,[26] na primjer, primijetio je da u susjedstvu postoji osmogodišnji dječak koji se nije imao s kim igrati. Pedro je bio nekoliko godina stariji, ali je pozvao dječaka da se igra u njegovoj kući. Od tada je to dijete često kucalo na Ballesterova vrata.[27] I mi možemo prepoznati, među onima koji su nam blizu, one kojima je najpotrebnija Božja ljubav:

tužne, umorne, one koji su u nezgodnoj situaciji ili one koji su odbačeni zbog starosti ili bolesti. "Dijete. - Bolesnik. - Dok pišeš te riječi, ne osjećaš li napast da ih napišeš velikim početnim slovom?" pita sveti Josemaria. "Za zaljubljenу su dušu djeca i bolesnici Krist." [28]

U Djelu je sveti Josemaría želio da se posebna briga posveti onima kojima je najpotrebnija. Zbog toga je mlade učio služiti siromašnima, davati katehezu djeci i promicati društvene inicijative u različitim okruženjima. S očinskom osjetljivošću zamolio je sve članove Opusa Dei da svaki dan mole Gospi Memorare svetog Bernarda („Spomeni se, o predobrostiva Djevice...“), moleći se za člana Djela kojemu je to najpotrebnije. Isidoro Zorzano, jedan od prvih članova Djela, primjer je kako se to već živjelo tijekom Španjolskog građanskog rata. Isidoro, koji je imao slobodu kretanja zbog

svoje argentinske nacionalnosti, mogao je posjećivati članove Opusa Dei koji su se skrivali u Madridu. Nikada nije skrivao činjenicu da je imao favorita: Vicentea Rodrígueza Casada. Isidoro bi jednostavno rekao: „Često ga viđam: on je onaj koji je najusamljeniji.“[29]

„Ono što treba davati svjetlo, mora i gorjeti“,[30] kaže suvremeni pjesnik. Doista, moramo čuvati i njegovati unutarnju vatru kršćanskog poziva ako želimo biti, kako je sveti Pavao rekao Korinćanima, pismo Kristovo kojemu mi poslužismo, napisano ne crnilom, nego Duhom Boga živoga; ne na pločama *kamenim*, nego na pločama *od mesa, u srcima* (2 Kor 3,3). Ta se vatra, bilo da se radi o samcima koji traže partnera, bračnim parovima ili ljudima koji su primili dar celibata, pali u Kristovoj ljubavi, širi se na druge vatre, čisti

srce i nastoji dati toplinu onima kojima je najpotrebnija.

[1] Svetonije, Životi dvanaestorice careva. Život Klaudija, XXVV, 3. Izvorna verzija glasi: „Iudeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.“

[2] Sveti Josemaría, Susret s Kristom br. 30.

[3] Galen, Knjiga rečenica platonske politike, sakupio Abu Al-Fida Ismail Ibn-Ali, Abulfedae Historia Anteislamica Arabice, F. C. G. Vogel, Leipzig 1831., 109. Izvorna verzija glasi: „Sunt enim inter eos, et foeminae et viri, qui per totam vitam a concubitu abstinuerint.“ Galen je rođen u Pergamu (Turska) oko 130. godine, a umro je 201. Bio je dvorski liječnik u vrijeme Marka Aurelija,

kao i njegova sina Komoda i sljedećih careva.

[4] Sveti Justin, Prva apologija, 15, 6-7.

[5] Guadalupe Ortiz de Landázuri (1916.-1975.) bila je španjolska kemičarka i pedagoginja, jedna od prvih žena Opusa Dei, numerarija. Istaknula se svojom predanošću obrazovanju i evangelizatorskom radu u Španjolskoj i Latinskoj Americi. Blaženom je proglašena 2019. godine.

[6] María del Rincón, María Teresa Escobar, Pisma svecu: Pisma Guadalupe Ortiz de Landázuri svetom Josemariji Escriví, Informativni ured Opusa Dei, digitalno izdanje, 2018.

[7] Mons. Fernando Ocáriz, Poruka, 9. IV. 2019.

[8] Usp. Sveti Grgur Niski, O djevičanstvu 2, 1, 1-11.

[9] María del Rincón, María Teresa Escobar, Pisma svecu: Pisma Guadalupe Ortiz de Landázuri svetom Josemaríji Escrivi, Informacijski ured Opusa Dei, digitalno izdanje, 2018.

[10] Marcelo Henrique Câmara (1979.-2008.) bio je brazilski laik, odvjetnik i profesor, poznat po svom dubokom životu vjere i apostolatu u Opusu Dei. Isticao se radošću, duhom služenja i kršćanskim svjedočenjem u svakodnevnom životu. U tijeku je njegova kauza za proglašenje blaženim.

[11] Maria Zoê Bellani, Lyra Espindola, No caminho da santidade. A vida de Marcelo Câmara, um promotor de justiça, Cia do eBook, 2020., str. 69. Naš prijevod.

[12] Arturo Álvarez Ramírez (1935.-1992.) bio je meksički kemijski inženjer i profesor, poznat po svojoj predanosti nastavi na Sveučilištu u Guadalajari više od trideset godina. Bio je poznat po svojoj ljubaznosti i dostupnosti svima. Proces njegove beatifikacije započeo je 2021. godine. u Guadalajari.

[13] Javier Galindo Michel, La vida plena de Arturo Álvarez Ramírez, Minos, Mexico City 2018., str. 71.

[14] Sveti Josemaría, Put, br. 120.

[15] Sveti Josemaría, Bilješke s obiteljskog okupljanja (1967.), uključeno u José Luis Illanes (coord.), Diccionario de San Josemaría Escrivá de Balaguer, Monte Carmelo, Burgos 2013., str. 490.

[16] Sveti Josemaría, Put, br. 28.

[17] Brak Tomása Alvire (1906.-1992.) i Paquite Domínguez (1912.-1994.)

bio je primjer kršćanskog života u braku i obitelji. Članovi Djela živjeli su svoju vjeru s radošću, jednostavnošću i duhom služenja, nastojeći prenijeti vjeru svojoj djeci i onima oko sebe. Proces njihove beatifikacije je u tijeku.

[18] Hilario Mendo, El secreto de los Alvira. Un ejemplo de amor matrimonial, Palabra, Madrid 2023., str. 29. Naš prijevod.

[19] Mons. Fernando Ocáriz, Pastoralno pismo od 28. listopada 2020., br. 22.

[20] Hilario Mendo, El secreto de los Alvira. Un ejemplo de amor matrimonial, Palabra, Madrid 2023., str. 116. Naš prijevod.

[21] Toni Zweifel (1938.-1989.) bio je švicarski inženjer, poznat po svom radu sa Zakladom Limmat, posvećenoj promicanju razvojnih i obrazovnih projekata diljem svijeta.

Bio je poznat po svom dubokom životu vjere, duhu služenja i povjerenju u Boga, čak i tijekom bolesti. Proces njegove beatifikacije trenutno je u tijeku.

[22] Agustín López Kindler, Toni Zweifel. Utisci iz povijesti ljubavi, Rialp, Madrid 2016., str. 140.

[23] Usp. ibid., str. 33.

[24] Ibid., str. 51.

[25] José Ortega y Gasset, Izbor u ljubavi [Otkrivenje latentnog znaka], u Estudios sobre el amor, Revista de Occidente, 8. izdanje, Madrid 1952., str. 92-99.

[26] Pedro Ballester (1994.-2018.) bio je mladi Britanac poznat po svojoj dubokoj vjeri i radosti usred bolesti. Bio je numerarij Opusa Dei. Unatoč tome što mu je u dobi od 17 godina dijagnosticiran rak, suočio se sa svojom patnjom sa snagom i

povjerenjem u Boga, nadahnjujući one koji su ga poznavali. Njegova kauza za beatifikaciju je u tijeku.

[27] Jorge Boronat, Nikada nisam bio sretniji: Pedro Ballester Arenas, digitalno izdanje, 2023.

[28] Sveti Josemaría, Put, br. 419.

[29] José Miguel Pero-Sanz, Isidoro Zorzano, Palabra, Madrid 1996., str. 203.

[30] Anton Wildgans, Helldunkle Stunde (Sat kjaroskura), 1917.

Gerard Jiménez Clopés i Andrés Cárdenas Matute